

CONSTITUIREA FORMELOR SCURTE ALE DEMONSTRATIVELOR ÎN ROMÂNĂ*

ION GIURGEA

Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

Acest articol examinează originea seriilor de demonstrative cu radical monosilabic ce nu conține elementul (-)ce- – a adăru *st(a)/ast (-a)* și *l(a)/a(ia)* – la care ne vom referi, prin convenție, cu termenul „formă scurtă”¹. Vom arăta că, în pofidă opiniei celei mai răspândite despre originea acestor forme, ele nu continuă direct demonstrativele latine *iste* și *ille*. Seria *l(a)/a(ia)* a fost formată după modelul lui *st(a)/ast(a)*, așa cum a propus Maria Iliescu (v. Iliescu 1967). Noi vom aduce noi argumente în sprijinul acestei ipoteze și vom explica explicit mecanismul prin care a avut loc înlocuirea lui *acel(a)/cel(a)* cu *l(a)/a(ia)*: pe scurt, această înlocuire a fost un efect al înlocuirii lui *(a)cest(a)*, *(a)ceast (-a)* prin *st(a)*, *ast (-a)*. Când despre seria *st(a)*, *ast (-a)*, ea continuă lat. *iste*, însă nu atât de direct cum se susține de obicei: între *iste* și *st(a)/ast (-a)* formele *aiestu*, *aiast* constituie o verigă intermediară, în care **iestu (<istu)* a fost prefixat cu un *a-* după modelul lui *acelu*, *acestu*.

1. Datele limbii vechi și ale dialectelor sud-dunărene

Pentru originea mai recentă a seriilor scurte ale demonstrativelor pledează în primul rând datele limbii vechi și ale dialectelor sud-dunărene. Tot ele arată că seria scurtă de depărțare este cea mai recentă.

Astfel, formele *(a)cest(u)*, *(a)ceast*, *(a)cel(u)*, *(a)cea(ia)* sunt predominante în textele din toate regiunile în secolele XVI-XVII. Formele scurte de apropiere sunt extrem de rare la această epocă, cu excepția compusului *ast zi*; tot rare, dar ceva mai frecvente decât formele scurte sunt formele *aiest*, *aiast*. Formele scurte de depărțare sunt atestate sigur abia din secolul XVIII; există extrem de puține atestări de secol XVII, ceea ce sugerează posibilitatea unor erori de grafie, și nicio atestare de secol XVI.

Dialectele sud-dunărene nu cunosc seria scurtă de depărțare. Ca demonstrative de apropiere, formele din *ecce-iste* se întâlnesc în toate trei dialectele, iar forma *aest(u)* se întâlnește în unele graiuri aromâne. Seria scurtă de apropiere este prezentă în aromână numai în forma compusilor cu *ast* - (*ast* - în *ast dz*, *ast ar*, *ast -iarn*, *ast -noapte*, *ast -oar*, *ast -vear* etc.); există și un compus cu masculinul *est-* (*éstan*). Papahagi (DDA: 443) notează și

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758

¹ Termenul de „forme scurte” s-ar putea folosi și pentru *cest(a)*, *cel(a)*. Acestea nu pun însă nicio problemă de etimologie, și nu le vom discuta aici.

forme scurte cu *e* – *estu, est, e ti, este* – dar pare a le considera variante ale lui *aestu* după vocale, scriind, în exemplul pe care-l dă, „nica est [*<nica aest*] oar (...)”. Meglenoromâna folosește în general *ist(a), east (-a)*; în doar în graiul din Ținutul Suceava se folosește *iestu* (Capidan 1925: 155). Dat fiind afereza frecventă din meglenoromână, nu putem să știm sigur dacă această formă continuă direct pe *iste* sau provine din *aiestu*.

În textele secolului al XVI-lea, se pot întâlni forme scurte de apropiere, dar ele sunt extrem de rare, cu excepția lui *ast* – în compusul *ast (d)zi*, care e curent. Astfel, în DÎR întâlnim trei exemple, toate de feminin: *ast parte* (XX, 1599-1600, Oltenia), *aste pece i* (LXVI, 1586, Moldova), *ast* pronominal (XXXII, 1600, Transilvania). În textele coresienne, printre sute de exemple de *acest, aceast*, am găsit (pe baza corpusului electronic de texte al Institutului de Lingvistică) doar trei exemple de formă scurtă, toate de feminin singular: *nevoia asta, o nemilostiviia, o f r -de-omeniia!* (*Evanghelie cu învățur* (1581), 315, p. 285), *asta voao dentîu n-am zis* (*Tetr.* (1561), 222r [160]) *i ce una nu e amu întru unghiu a se [face] asta* (*Lucrul Apostolesc* (1566), 129). Al doilea exemplu are în sine demonstrativul la schimbare de rând – *a/sta* –, deci se poate presupune o omisiune a lui *-a-*; al treilea exemplu are, de asemenea, *asta* la început de rând, și sfârșitul rândului precedent este ilizibil. Compusul *estimp* apare într-un document din secolul XVI (DÎR LXXII, 1588, Moldova: *grâu de estimpu*).

Formele *aest(u)*, rare și ele, și limitate la documente, sunt ceva mai frecvente decât formele scurte, și se întâlnesc mai ales în Moldova, unde le găsim și *ast zi*: *aest zăpis* (LXXX, 1591, Moldova), *aiast rug*, *aiast m rturie* (XC, 1593, Moldova), *aiast pâra* (CVII, 1597, Suceava), *aiasta scrisoare* (CXIV, 1600, Bistrița), *aiasta* pronominal (LXIX, 1587, Moldova), *toatea aiastea* (LXXII, 1588, Moldova).

În documentele de secol XVII, seria *aiest, aiast* continuă să fie destul de bine reprezentată în Moldova. Astfel, într-un corpus reprezentat de DIR A I (1601-1605), II (1606-1610), III (1611-1615), IV (1616-1620), V (1621-1625) și DRH A XIX (1626-1628), XXI (1632-1633), XXIII (1635-1636), XXIV (1637-1638), XXV (1639-1640), XXVI (1641-1642), am putut găsi 227 de exemple, dintre care 100 de *aiest (/aiast* etc.) pronominal, 4 de *aiest* pronominal, 36 de *aiesta* pronominal, 3 de *aiesta* postnominal și 84 de *aiesta* pronominal.

În acest corpus, am întâlnit doar 15 exemple ale unei serii *iest(a)* – 12 *iest* pronominal, 1 *iest* postnominal, 2 *iest* pronominal. Aceste forme apar în cele mai multe cazuri imediat după o vocală, sugerând că este vorba de căderea vocalei inițiale a lui *aiest(a)*: de ex., *cu estu zăpis al nostru* (DIR, A, I, nr.100, p. 67 (1603)), *dinaintea estor omeni buni* (DIR A II, nr. 213, p. 164 (1608-1609)), *cu e ti oameni buni* (DIR, A, V, nr.409, p. 311 (1624)), *peceatea mea i a estoru boiari a tuturor* (DIR, A, II, nr. 315, p. 245 (1609)), *de iasta d m tire m riei dumitale* (DIR, A, V, nr.409, p. 311 (1624)). Doar în patru exemple ele nu urmează după vocală.

În țara Românească, pentru aceeași perioadă (prima jumătate a sec. XVII), întâlnim doar două exemple de *aiest (aiesta)* pronominal, în DRH B XXI, 1626-1627).

Formele scurte sunt mult mai rare, și răspândite atât în Moldova cât și în țara Românească. În corpusul DIR și DRH examinat, cuprinzând documente din prima jumătate a secolului XVII, apar 13 exemple pentru Moldova și 17 exemple pentru țara Românească. Femininul continuă să fie cel mai răspândit, mai ales femininul singular (ex. DIR, A, I, nr. 92, p. 61 (1602, Cotnari): *cu âst carte a noastr*; DIR, A, V, nr.210, p.150 (1622) *i la ast tocmal[] s-au [t m]plat mul i omin[i]*; DRH, B, XXIII, nr. 184, p. 305 (1630): *i-am dat de a me bun voe ast mo ie*; DRH, B, XXIV, nr. 161, p. 211 (1633): *de ast ér*; DRH, B, XXIV, nr.333, p. 442 (1634) *într-ast parte*). Adesea *ast* apare cu nume de timp, ca *ast toamn*, *ast var*; în această construcție apare și la Dosoftei (*Via a i petrecerea svin ilor: ast noapte, ast sar*; 154v *ast trecut noapte*) și Varlaam (*Cazania* (1643): *ast noapte*). Masculinul, mult mai rar, apare în forma *ast-*: am găsit patru exemple de *ast* și un exemplu de

asta, toate în ăra Româneasc (DRH B, XXII, 1628 (august 8): *pre ast sapis al meu*; DRH B XXXV 1650, ianuarie 12: *Îns a ti stânjeni f r cei ce i-am vândut mai de mult*; DRH, B, XXIII, nr. 184, p. 305 (1630) *préste tot hotarul ast; di prejurul locului ast*; DRH B XXXI, 319 (1646): *cu asta zapis*). Forme cu - am g sit abia din secolul XVIII: *stu obraz (Istoriia lui Filerot i cu a Anthusei, c. 1770, Bra ov., p. 117)*. Forma scurt de masculin, în *a-*, începe s fie frecvent în compusul *astfel*, în ăra Româneasc , de pe la 1646: *astfel*, DRH B XXXI (1646) are 19 exemple, DRH B XXXIV (1649) are 21 de exemple, DRH B XXXV (1650) are 17 exemple, DRH B XXXVI (1651) are 18 exemple.

Interesant, de *i* - în forma scurt nu este înc atestat, ne întâmpin deja *ah st* în dou exemple din Muntenia: DIR, B, IV, nr. 55, p. 50 (1621) *i s aib a- i face pre ah st zapis i carte domneasc*; DRH, B, XXIV, nr. 339, p. 454 (1634): *i ah ti iganii, carii sînt mai suscri i, sînt de zestrele mele de la tat -miu*. Cum *st* ca form scurt apare mult mai târziu (pentru mai vechiul *ast*), avem aici o dovad suplimentar c - din *st(a)* nu este vechi, ci a ap rut prin evolu ia *aest>a st> st*.

Putem astfel concluziona c formele scurte încep s se extind în prima parte a secolului XVII, mai ales la feminin, iar ca masculin în forma *ast*. Faptul c femininul este mai frecvent este de a teptat dac *asta* provine din *aiasta*, c ci între dou vocale deschise de acela i timbru c derea lui *-i-* s-a putut mai u or petrece. *Ast* se poate explica fie ca rezultat al unui *a st*, ap rut prin c derea lui *-i-* i asimilarea lui *e*, fie ca analogic dup feminin. Noutatea formelor scurte fa de cele în *-ce-* poate explica i de ce ele au c p tat un caracter substandard, colocvial (p strat pân în zilele noastre).

Pentru formele scurte de dep rtare, întâlnim doar patru exemple ale formei *aia* în corpusul studiat, în ăra Româneasc , pe lâng nenum rate exemple de *aceaia*, toate ca pronume cu sens neutru, cu prepozi ii (folosire în care demonstrativul este foarte frecvent în aceste texte): *Deci, într-aia, domnu nostru au judecat pre lege cu to i censti i derig torie dumnielui* (...) (DRH B XX, 1628 noiembrie 14), *Într-aia, domniia mea am c utat i am judecat* (...) (DRH, B, XXX nr. 35, p. 45, 1645); *Pentr aia am scres i într-altu chip s nu fie* (DRH, B, XXIV (1649), 115), *Într-aia, jupan Radul vel comis dat-au ughi 40* (...) (DRH, B, XXXVII, 1652, mai 17). Datorit num rului atât de redus, nu putem fi siguri c nu este vorba de gre eli de grafie.

La Dosoftei, întâlnim formele *i*, *l*, *ai* i *al* totdeauna urmate de *de* (4 ex. *i*, 1 ex. *l*, 2 ex. *ai*, 1 ex. *al*): *Aceastea pre-mp ratul mâniar foarte i pre i de-ai lui (Via a i petrecerea svin ilor, Proloagele Tuturor Svin ilor, luna lui septevrie: 6r); Iar i de Achindin, Pigasie i Anempodist fur arunca i într-o groap plin de heri cumplite* (ibid., 99r); *Într-aceast lun , 18, - pomenirea svântului m cenic Sevastian i cu i de dânsul Zoi, Tranghilin, Nicostrat, Claudie, Castor, Tivurtie, Castul, Marchelin i Marco* (ibid., 225v); *Într-aceasta dzî - pomenirea svântului (...) m cenic Mavrchie i cu i de dânsul 70 de m cenici* (ibid., 241v); *atuncea depreun cu ace tea fur prin l de Nicostrat, Clavdie, Castor, Tivur* (ibid., 225v); *împ ratul i cu ai de noi ce sântem vedero i domnim* (ibid., 59v); *i s va învince Neron, cu aide ai s i* (ibid., 79r); *Îngerul Domnului se pogorî îndat la cei cu al-de Azariia în cuptoriu* (Dosoftei, *Psaltirea de-n eles*: 1680, apud HEM). Cum se poate vedea din exemple, este probabil c în aceste forme avem de-a face cu determinantul *alde*, în forma sa primitiv , i nu cu un demonstrativ; aceasta este i interpretarea lui Hasdeu (HEM: 614) i a DAR (s.v. *alde*). Tot Hasdeu (ibid.) citeaz i un exemplu de *alde* într-un document din Moldova (emis de Gheorghe tefan Vod) de la 1656, unde ar mai avea înc sensul vechi „ai lui”: (Moldova): *acel sat Mihalcium l-au fost cump rat Gavril Mo ocel, mo ul vistiarnicului Pelin i alde Gherman*. Determinantul *alde* se explic nu prin demonstrativul *l(a)/al(a)* (care nici nu s-a extins, de altfel, în Moldova, pe lâng faptul c apare mai târziu) ci prin articolul *al*, care, cum

vom ar ta în sec iunea 3, este într-adev r urma ul lui *ille* i este un fapt de român comun , dar nu st la baza demonstrativului *l(a)/al(a)*, ci a lui *al* posesiv-genitival i ordinal i a lui *al-* din *alalt*.

Dup cum *ah st* pare a fi anterior lui *st*, întâlnim, printre primele atest ri a ceea ce avea s devin *la*, forme cu r d cin bisilabic i cu *-h-*: potrivit lui Hasdeu (*Cuvente den b trâni* II, 613), Cantemir noteaz , în *Descriptio Moldaviae*, forma aspirat *ahela* pentru *acela* la locuitorii rii Române ti. Tot Hasdeu (ibid.) noteaz femininul *ahaia* pe o însemnare din manuscrisul Psaltirii lui Coresi de la Muzeul din Bucure ti, care ar fi scris de c tre un b n ean, cu caractere de secol XVII: *dup seama cea mare am dat la o ruptore cost[ande], dup ahaia am dat la birul sforâlor or[i]; dup ahaea am dat la alt rumtore cost[ande] i la birul salaurilor cost[ande]*.

Forma scurt *l(a)* o întâlnim abia în a doua jum tate a secolului XVIII: Ienache V c rescu, în *Observa ii sau b g ri de seam asupra regulilor i orânduieilor gramaticiei rumâne ti* (Râmnic, 1787: p. 46) listeaz urm toarele forme de demonstrativ (sublinierea îmi apar ine): m.sg.: *acela, cela, cel, la*, m.pl.: *acei, cei, i*, f.sg.: *aceia, ceia, aia, cea, a*, f.pl.: *acele, cele, ale*.

În documente, întâlnim, abia spre sfâr itul secolului XVIII, exemple ca: *Ar vrea ca s fie la biserica aceia pop dinnainte, ala pe care l-o pus iei* (Iorga, A.R.G., nr. 112, p. 101 (1790)); *As mene i în Nerej l mic* (SDP, I, nr.178, p.122 (1787)), *argint i candele de argint i alte scule ale capeli, care l mai pu în face 3000* (Iorga, A.R.G., nr. 171, p. 169 (1800)), *Noi, cei mai jos isc li i negu itori din Companie i ilal i din Bra ov* (Iorga, A.R.G., nr. 154, p. 149 (1800)).

2. Probleme fonetice

Ipoteza provenien ei directe a lui *st* i *l* din *istu* i *illu* se confrunt cu problema explic rii vocalelor ini iale *a-* i *-* – prin evolu ie fonetic normal , ne-am fi a teptat la formele *iest* i *iel*. Mai mult, forma *iel* chiar exist , îns ca pronume personal (scris *el*). Dac demonstrativul de dep rtare ar fi provenit direct din *ille*, ar fi trebuit s aib acelea i forme ca pronumele personal tonic, întrucât demonstrativul se deosebe te de articol i de pronumele clitice prin faptul c poart accent. Nu trebuie s presupunem c ar fi fost necesar o diferen iere între demonstrativ i pronumele personal, întrucât exist limbi unde demonstrativul are forme identice cu o parte a paradigmei pronumelui personal (albaneza, limbile scandinave).

Tiktin (1895) propune evolu ia **elu>al(u)* în pozi ie pretonic , aton prenominal; credem c o asemenea evolu ie a avut într-adev r loc, dar rezultatul ei a fost articolul *al*, care se deosebea de demonstrative i formele tari ale pronumelui personal prin lipsa accentului. Nu ni se pare posibil ca accentul s se fi „reîntors” pe o form aton , gramaticalizat ca articol, pentru a restaura sensul demonstrativ, i nici ca un fonetism ap rut într-o form aton s fi fost împrumutat de o form accentuat . În evolu ia demonstrativelor, când o form evolueaz spre articol sau pronume personal, locul ei în sistemul demonstrativelor este întotdeauna luat de forme cu m rci suplimentare de deix (vezi lat. *ecce/eccum-ille* care l-a înlocuit aproape pretutindeni pe *ille* ca demonstrativ de dep rtare, fr. modern *celui-ci, celui-là* fa de v. fr. *celui*, gramaticalizat azi ca determinant definit în grupuri cu nume vid/elidat, etc.). Plasarea accentului pe o form de articol este posibil doar ca accent „metalingvistic”, de corectare (ex. engl. *I said THE man, not A man*), din care nu ar fi putut evolua un sens demonstrativ. A adar explica ia înlocuirii lui *ie-* prin *a-* la demonstrativ ca urmare a evolu iei în pozi ie prenominal aton (sus inut de G zdaru 1929 i Iv nescu 1980) nu ni se pare posibil . Tiktin (1895)

propune, mai departe, că *al* a evoluat la *l* sub accent înainte de *-u*, *-i* după modelul *ar t*, *ar i*, *arat*, ceea ce, iar *i*, pare foarte puțin probabil (nu cunoaștem vreun paradigmă nominal având un *-a-* primitiv în radical care să se fi reflectat astfel). O evoluție în poziție atonală este propusă de Rosetti (1986) pentru seria de apropiere (p. 138: „*istum* > **est* > *st*, cu *e* inițial neaccentuat trecut la ”). Dar demonstrativul se deosebește de articol tocmai prin accentul de cuvânt (demonstrativele pot fi pronume, *i* chiar în poziție adnominală pot primi accent focal (de ex. *Vreau rochia ASTA*); în plus, *e-* neaccentuat trece la *a-* nu la *-* (cf. *ille* > *al* (articol), *ericus* > *arici* etc.; v. secțiunea 3 mai jos).

Candrea și Densusianu (1907) și Pu cari, în DAR explică vocalele *a-* și *-* prin fonetic-sintactic în poziție postnominală: *e-* ar fi evoluat la *-* după *-u* al numelor (sau articolelor) masculine la singular: **omu(lu) estu* > *omu(lu) stu*. Această explicație nu este verosimilă din mai multe motive: am văzut că *st* este mai nou decât *ast* în daco-română și total absent din dialectele sud-dunărene; or, transformarea *-u e-* > *-u -* ar fi trebuit, probabil, să se producă înainte de iodizarea lui *e-*, ceea ce este mai greu de explicat asimilarea lui *e* în **omu iestu*, dar iodizarea este de dat român comun. În plus, folosirea prenominală era mai frecventă în limba veche decât în limba vorbită de astăzi, *i* este predominant în dialectele sud-dunărene; adugând la ea folosirea pronominală, apare ca fiind destul de probabil ca în majoritatea cazurilor de folosire demonstrativul să nu se fi aflat în poziție postnominală. De aceea, o extindere formală pornind de la poziția postnominală este destul de improbabilă. Oricum, pentru *l* această explicație nu poate fi adoptată, întrucât *ille* postnominal vechi a evoluat la articolul hotărât afixal.

Pentru *a-* de feminin, Pu cari (DAR, 1913) și Candrea & Densusianu (1907) admit o evoluție regulată la cazul oblic (**estúi*, **est(i)éi* > *astúi*, *a téi*); dar este greu de crezut că de aici *a-* s-ar fi putut extinde la cazul nominativ-acuzativ, cum propune Pu cari – cazul oblic este în mod clar o formă marcată, mai rar folosită, față de cazul direct. Candrea & Densusianu (1907) propun o reducere în poziție postnominală, după articolul feminin *-a*: *-a iast* > *-a ast*. Această evoluție este verosimilă pentru poziția postnominală, dar reapare problema de mai sus: o extindere a formei postnominale la toate celelalte este dificilă date fiind frecvența antepunerii în limba veche și folosirea pronominală a demonstrativelor, frecventă în orice moment al evoluției limbii.

În fine, Coteanu (1969a,b) susține că *a-* din *al(u)* ar fi apărut sub influența lui *acel*, și ulterior din demonstrativul *al* s-ar fi format și articolul *al*. Însă o influență a lui *a-* neaccentuat din *acel* asupra vocalei accentuate din **el* este improbabilă. În plus, cum am văzut deja din secțiunea 1, demonstrativul *al/l* este mult mai nou decât articolul *al* (care avea deja folosirea de astăzi încă din primele texte românești; mai mult, cum vom vedea în secțiunea următoare, articolul *al* este un fapt de român comun).

3. Pstrarea lui *ille* atonal prenominal ca *al* articol

Dacă formele scurte ale demonstrativului de apropiere continuă, în ultimă instanță, pe *iste*, chiar dacă prin intermediul lui *aiest*, pentru seria *al(a)/l(a)* a demonstrativului de departe nu poate fi vorba de o continuitate pornind de la lat. *ille*, ci trebuie admise cele s-au format analogic pe sistemul *acest* – *st* – *acel* – *X* (Iliescu 1967). Pe lângă data târzie de atestare și limitarea lor la o parte a graiurilor daco-române (cele sudice), mai există un argument care se opune clar etimologiei *ille* > *l*: demonstrativul latin *ille* în poziție prenominală chiar s-a păstrat în română, însă nu sub forma *l*, ci în aceea a articolului *al*. Argumentele în favoarea acestei evoluții le-am prezentat pe larg în alt articol (v. Giurgea 2012). Mai reiau aici doar ideile principale. Într-o limbă cu articol definit afixal, ca româna,

pot exista situații în care afixarea este imposibilă din motive sintactice, ceea ce duce la folosirea unei forme independente pentru exprimarea definitivității – un cuvânt (eventual aton, ca un articol) care ocupă poziția normală a determinanților. În general, un demonstrativ și bit joacă acest rol. Am numit un astfel de cuvânt „formă tare a articolului definit”. În fazele atestate ale limbii române, *cel* joacă acest rol (vezi *cu itul ro u i cel [NØ] albastru; cei doi copii* = „the two children, les deux enfants”, etc.; pt. româna veche, vezi exemple ca *mântuia te sufletul mieu de cei necura i* (PH 16.13)). Se poate însă presupune că într-o fază neatestată a limbii, acest rol l-a jucat articolul *al*. La dat istoric, *al* este deja specializat; prin reanaliza unor structuri în care acest articol va fi apărut frecvent, din *al* s-au format patru cuvinte gramaticale deosebite; în două, *al* este încă independent, dar nu mai este obligatoriu definit; este vorba de marca de acord a „posesorilor” (genitiv și posesiv acordat) și de elementul introductiv al ordinalelor. În aceste cazuri, vechea formă tur de articol definit a lui *al* mai este încă vizibilă în capacitatea constituenților introduși prin *al* de a marca definitivitatea atunci când apar la începutul grupului nominal (ex. *a doua zi; cartea mea i a Mariei; ai mei p rin i*). În alte două cazuri, *al* s-a contopit cu alt element, constituind determinanți definiți de un tip special. Este vorba de *alde* (<*al + de*; v. sec. iunea 1) și de *alalt* (<*al + alt*), reînțărîți ulterior cu noua formă tare a articolului, sub forma *cel lalt*. Faptul că articolul *al* și reanaliza sa sunt fenomene de dat român comun este demonstrat de existența lui *alalt* în dialectele sud-dunărene (ar. *alantu, anantu* „cel lalt”, megl. *lalt(u), lant(u)*) și de posibilitatea genitivelor, în aceste dialecte, de a marca definitivitatea grupului nominal când sunt plasate pe prima poziție a grupului (ex. megl. *[l feata noastr] b rbat] i doctur* (Atanasov 2002), unde *l < a + lu < a(l) + lui*; ar. *Cathi unu i i tie [[a lui] caimadz]* (Caragiu-Marianu și Saramandu 2005: 190)). Deși *al* genitival și-a pierdut flexiunea în aceste dialecte, apărând ca *a* invariabil, posibilitatea de a marca definitivitatea nu se poate explica decât dacă acest element continuă, măcar în parte, articolul *al* (a adar *a* genitival din aromân nu poate fi redus la prepoziția *a(d)*: niciun genitiv prepozițional, în vreo limbă indo-europeană, nu are capacitatea de a marca definitivitatea grupului nominal în care apare).

Evoluția fonetică **elu > al(u)* se explică prin faptul că **elu*, devenit articol, era aton (v. Miklosich (1881), explicație acceptată de Tiktin 1895, Gzdaru 1929, Ivănescu 1980; pt. *e*-aton >*a-*, cf. *arici < ericius, ac- < ecce/eccum-* în *acest, acel, acum, acmu* etc.; DELR 2011 mai admite *aiesta* ‘arunca, întoarce, indica’ < *iectare, arunca < eruncare, ascu i < *excotire, asmu a < *exmucciare, astâmp ra < *extemperare, asuda < assudare sau exsudare, andrea < *endrella*). Transformarea lui *ille* prenominal în articol a fost posibilă deoarece o altă formă, mai puternic marcată pentru deixis, a preluat rolul demonstrativului de departare: este vorba, firește, de *acel* (<*ecce/eccum + ille*). Este a adar limpede că *ille* nu putea simultan să se presupună și ca demonstrativ, și încă adoptând fonetismul *a-* caracteristic formelor atone.

La o dată mai târzie, în domeniul daco-român, o formă a demonstrativului de departare obișnuit prin scurtare, *cel*, s-a reanalizat la rândul ei ca formă tare de articol. Ca demonstrativ au rămas *acel(a)* și *cela*. La dat istoric abia, în dialectele daco-române sudice, aceste demonstrative au început să fie înlocuite de *l(a)/a(ia)*, ca efect al înlocuirii lui *acest* prin *ast/ st*.

4. Apariția lui *l(a)*

Procesul prin care *acel(a)* a fost înlocuit de *l(a)/al(a)* mi-l imaginez în felul următor:
 (i) În stadiul inițial, pe lângă seriile *(a)cest(a)*, *(a)cel(a)*, unele graiuri aveau și seria de apropiere *aiest(a)*, *aiast* /-*a* (eventual, pe alocuri, ca unică serie de apropiere), din care, prin slăbirea lui *-i-* intervocalic într-un cuvânt gramatical, des folosit, au apărut și formele *a st(a)*, *ast* /-*a*, *ah st(a)*, *ahast* /-*a*, *h st(a)*, *hast* /-*a* etc. (ii) Formele *aiest/ah st/ st*,

aiast /ahast /ast etc. se extind progresiv, înlocuindu-l pe *acest*; la această extindere trebuie să fi contribuit, în cazul lui *ast/ st, ast*, i scurtimea lor față de *acest*. (iii) Când *acest(a)/cest(a)* e înlocuit de *aiest(a)/ st(a)*, un proces similar afectează demonstrativul de depărtare. Procesul are loc mai ales acolo unde graiul nu avea decât *acest* și *acel*, radicale paralele (diferind doar prin *-st-* vs. *-l/Ø-*):

- (1) (*acest aiest*) (*acel aiel*)
 (*acest iest*) (*acel iel*)
 (*acest a(h) st*) (*acel a(h) l*)
 (*acest ast*) (*acel al*)
 (*acest st*) (*acel l*)

Pe lângă datele istorice examinate până acum, această explicație este susținută și de datele geografiei lingvistice. Astfel, în timp ce *aiest*, *(h)ast*, *(h) st* etc. au înlocuit, în graiuri, aproape pretutindeni pe *acest*, formele *acel(a)*, *cela* se mențin pe o arie întinsă (Maramureș, Crișana, nordul Transilvaniei, Moldova). Mai mult, cum se poate vedea din tabelul I, formele din diferitele graiuri atestate, în general, paralelismul dintre seria de apropiere și cea de depărtare. *Acel* se menține în aria unde *aiest* era veche (Moldova), și se menține mai bine acolo unde demonstrativul de apropiere încă are radical bisilabic (*aiest-*). Menținerea lui *acel* acolo unde *aiest* era veche este exact ceea ce prezice explicația noastră: ne așteptăm ca *acel* să fie înlocuit de o formă fără *-ce-* acolo unde aceeași înlocuire are loc la *acest*. Dacă dialectul avea de mult vreme *aiest*, nu există nicio înlocuire, deci niciun motiv pentru a reface demonstrativul de depărtare.

Tabelul I: sistemele demonstrativelor în graiurile daco-române:
 (pe baza ALR SN, vol. VI, hărțile 1697, 1698, 1702, 1705, 1707, 1709,
 1712, 1714, 1715, 1716, 1718, 1719, 1720, 1722, 1723, 1729, 1732)

	De apropiere (m.sg., f.sg.)	de depărtare (m.sg., f.sg.)	Regiune
1	<i>aiest(a), aiast (aiasta)</i> (masc. și <i>aiest(a)</i>)	<i>acel(a), ace(e)a</i> (uneori și <i>cela, ceea</i>)	Maramureș, N Trans., Moldova
2	<i>aiest(a), ast (asta)</i> (pl. adesea <i>aiestea</i>)	<i>acel(a), ace(e)a</i>	Crișana, N. Trans., Apuseni (95), Moldova
3	<i>aiesta, asta</i>	<i>aiela/acela, aceea</i> (dar <i>iel</i> pt. forma tare de articol <i>cel</i>)	S. Trans. 130
4	<i>aiesta, asta</i>	<i>ah la</i> (260 și <i>ala</i>), <i>aheaia</i>	N. Trans.(260), Apuseni (250)
5	<i>ah sta, asta</i>	(<i>a</i>) <i>h la, haia</i>	Banat (27),
6	<i>a sta, aasta</i> (pl. <i>aie tia</i>)	<i>a la, aaia</i>	NV Olteniei (836)
7	<i>asta</i> (oblic <i>hastúia</i> ; pl. și <i>tia</i>), <i>asta</i>	<i>ah la, aia</i>	SV Trans. (Hunedoara): 833
8	<i>sta</i> (pl. <i>36 a tia</i>), <i>asta</i>	<i>a la</i> (36 și <i>la</i>), <i>aia</i>	Banat (36), Mehedinia (2)
9	<i>sta</i> (pl. <i>e tia</i>), <i>asta</i> (pl. <i>estea</i>)	<i>ala</i> (157 pl. <i>eia</i>), <i>aia</i>	S. Transilvaniei
10	<i>sta, asta</i>	<i>la, aia</i>	Banat, S. Trans., Oltenia, Muntenia
11	<i>sta</i> (928 pl. <i>e tia</i>), <i>asta</i>	<i>ala</i> (791 pl. <i>ia</i>), <i>aia</i>	Muntenia 791, 928
12	<i>sta</i> (pl. <i>e tia</i> , 762 și <i>tia</i>), <i>asta</i>	<i>la</i> (pl. <i>eia</i> , 762 și <i>ia</i>), <i>aia</i>	N. Munteniei 762, S. Dobrogei 987

Prin felul cum am ordonat tabelul am dorit să sugerez și evoluția pe care o propun pentru formele scurte (în liniile de sus sunt formele pe care le consider cele mai vechi; jos sunt cele mai noi, și între ele am plasat posibile verigi intermediare ca *ah sta*, *a sta*). La contactul între graiurile sudice și cele nordice, pot apărea sisteme neomogene, v. *aiesta/ah la* în Transilvania 260, 250 (linia 4), unde *ah la*, format după *ah sta*, s-a extins într-un loc ce pare să fie forma *aiesta*; mai pare a fi asimetric și sistemul de la linia 7 (punctul 833), dar, aici, *hastuia* dovede că *h-* există în graiurile demonstrative de apropiere.

5. Explicația apariției formelor scurte de apropiere

Având acum, într-o formă sintetică, datele din graiuri, este timpul să mai detaliem explicația pe care am propus-o, în secțiunea 1, pentru apariția formelor scurte de apropiere: am spus că *-i-* intervocalic din *aiest* poate cădea, ca un fenomen special de scurtare des întâlnit la cuvintele gramaticale. Căderea lui *-i-* se produce mai ușor la feminin, unde cele două vocale sunt deschise și identice, și rezultatul imediat este o unică vocală *-a-*. Precizăm că există existența unor sisteme mixte *aiest/ast*, pe care chiar le întâlnim (vezi liniile 2-4). Am văzut, de altfel, și că, în limba veche, *ast* este prima formă scurtă care apare (vezi secțiunea 1).

La masculin, avem *aiest(u) > aest(u) > a st(u)*, prin asimilarea poziției lui *e* la *a-*; forma *a st(u)* a putut evolua fie la *st(u)*, fie la *ah st(u)*, cu *-h-* epentetic. *H st* provine din *ah st*. Forma *ast* provine fie direct din *aest* sau *a st*, fie s-a format după femininul *ast*. Forma *hast* rezultă din comntamierea lui *(a)h st* cu *ast*. La plural, vechea formă *a(i)eti* este mai bine păstrată decât cea de singular datorită lui *-i* final. De aici, sistemele *a sta* / pl. *aietia* și *sta* / pl. *etia* (vezi liniile 6, 9, 11, 12). Firește, este posibil și aici evoluția *ae ti > a ti > a ti/ ti*.

Cât despre *aiestu*, cuvânt român comun (vezi secțiunea 1), el trebuie să se fi format din **iestu* (<lat. *istu*) prin adugarea unui *a-*, probabil pe modelul lui *acest*, *acel* (Densusianu 1901 (HLR), I, p. 328).

În fine, am văzut că *ast* apare în compuși foarte vechi, precum *ast (d)zi*, la o dată la care, altfel, forma scurtă de demonstrativ era extrem de rară. În acest caz, este vorba fie de o scurtare timpurie, în compunere, a lui *aiast*, fie *a-* va fi apărut în poziție atonă în **estu*, **esta*, ca în *al*, caz în care ar trebui să presupunem o accentuare originală **ast dzí*. *Est-* în *estan* și *iest-* în *iestimp* fie reprezintă o scurtare specială a lui *aiest*, fie provin direct din *istu*. În a doua ipoteză, ne-am așteptat la *i-* și la feminin, aadar ar trebui să-l explicăm pe *ast zi* prin *aiast +zi*.

SURSE

- ALR SN – *Atlasul lingvistic român, serie nouă*, coord. E. Petrovici, București, Editura Academiei (vol. VI: 1969).
- Coresi, *Evanghelia cu învățur*, Brașov, 1581; ed. Sextil Pușcariu, Alexie Procopovici, București, 1914.
- Coresi, *Tetraevanghel*, Brașov, 1561; ed. Florica Dimitrescu, Editura Academiei Române, București, 1963.
- Dosoștei, *Viața și petrecerea svinilor*, Iași, 1682–1686.
- Dosoștei, *Psaltirea de-n eles*, Iași, 1680.
- DIR – *Documente privind istoria României*. A Moldova, sec. XVII, I-V. București 1953-1957. B. Țara Românească, sec. XVII, I-IV. București 1951-1954.

- DÎR – *Documente i însemn ri române ti din secolul al XVI-lea*; ed. Al. Mare et al., Editura Academiei Române, Bucure ti, 1979.
- DRH – *Documenta Romaniae Historica*. A Moldova, XIX, XXI-XXVI, Bucure ti, 1969-80. B ara Româneasc , XXI-XXIV, XXX-XXXVII, Bucure ti, 1969-81
- PH – *Psaltirea Hurmuzaki* [c. 1490–1516]; ed. Ion Ghe ie i Mirela Teodorescu, Bucure ti, Editura Academiei, 2005.
- SDP – Aurel D. Sava (ed.), *Documente putnene*. Chi in u, 1929-1931.
- Varlaam, *Carte româneasc de înv tur*, Ia i, 1643.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov, Petar, 2002, *Meglenoromâna azi*, Bucure ti, Editura Academiei.
- Candrea, Ion-Aurel, Ovid Densusianu, 1907-1914, *Dic ionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, Bucure ti, Socec (fasc. 1: 1907).
- Capidan, Theodor, 1925, *Meglenoromânii*, Bucure ti, Cultura Na ional .
- Caragiu-Marioeanu, Matilda, Nicolae Saramandu, 2005, *Manual de aromân – carti trâ învi ari armânea ti*, Bucure ti, Editura Academiei.
- Coteanu, Ion, 1969a, „Româna comun . II. Morfologia. 3 Articolul; 5. Pronumele”, în *Istoria limbii române (coord. de Ion Coteanu), II, Bucure ti, Editura Academiei, 232-254*.
- Coteanu, Ion, 1969b, *Morfologia numelui în protoromân*, Bucure ti, Editura Academiei.
- DAR: *Dic ionarul limbii române*, coord. de S. Pu cariu, vol. I, A-B, Bucure ti, Libr riile Socec & Comp. i C. Sfetea, 1913.
- DELR: *Dic ionarul etimologic al limbii române*, vol. I, A-B, coord. de M. Sala, Bucure ti, Editura Academiei, 2011.
- Densusianu, Ovid, 1901, *Histoire de la langue roumaine, I. Les Origines*, Paris, Ernest Leroux.
- G zdaru, Dimitrie, 1929, *Descenden ii demonstrativului latinesc ille în limba român*, Ia i, Via a Româneasc .
- Giurgea, Ion, 2012, „The origin of the Romanian ‘possessive-genitival article’ *al* and the development of the demonstrative system”, *Revue Roumaine de Linguistique*, LVII, nr. 1.
- HEM: Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dic ionarul limbei istorice i poporane a românilor*, I-III, ed. de G. Brâncu , Bucure ti, 1972-1976.
- Iliescu, Maria, 1967, „Sur l’origine du démonstratif daco-roumain l’”, *Revue roumaine de linguistique*, 12,1,59-60.
- Iv nescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române*, Ia i, Editura Junimea.
- Miklosich, Franz, 1881, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*, Viena.
- Papahagi, Tache, 1963, *Dic ionarul dialectului aromân*, Bucure ti, Editura Academiei.
- Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române. De la origini pâ n în secolul al XVII-lea (edi ie definitiv)*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic .
- Tiktin, Heimann, 1895, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, I, Bucure ti, Imprimeria Statului.

THE EMERGENCE OF THE SHORT FORMS OF DEMONSTRATIVES IN ROMANIAN

(Abstract)

I discuss the origin of the demonstrative forms *st(a)/ast (-a)* and *l(a)/a(ia)*. I argue, against the common view of Romanian historical linguistics, that these forms do not directly continue Lat. *istu* and *illu*. The series *l(a)/a(ia)* is a recent development of southern Daco-Romanian dialects. It appeared as a result of the replacement of the proximal demonstrative forms *(a)cest(a)/(a)ceast (-a)* by *st(a), ast (-a)*. The series *st(a)/ast (-a)* represents a development of *aiest, aiast*, triggered by the fall of intervocalic *-i-*. The forms with *-h-* (*ah st, h st*) have resulted from *a st* (<*aest*<*aiest*) by epenthesis of *-h-* in hiatus. The shorter forms *st/ast*, as they spread in regions which only had *cest* and *acel*, triggered

a similar reshaping of *acel(a)*, yielding *l(a)/al(a)*. Latin *ille* was preserved in Romanian in prenominal position not as a demonstrative, but as a ‘strong’ (i.e. non-affixal) form of the definite article, **alu*, an unstressed form which subsequently became specialized for certain contexts, where it underwent reanalysis, yielding genitival *al*, ordinal *al*, *alalt* (<*al* + *alt*) and *alde* (<*al* + *de*).